

KRITIKA MODERNE

1. Kaj pomeni moderna? Izraz poznamo že iz časa, ko so začeli razlikovati med *antiqui* in *moderni*. Ločitev poteka med neko prejšnjo in neko poznejšo dobo. Stara je ločena od nove. V izrazu je zabeleženo tisto, kar v nemščini označujemo z besedo novi vek. Moderna, novi vek. Kdaj se začne ta vek? Ne začenja se s to besedo, oziroma ne začenja se samo z njo. Kaj mu pripada, koliko časa že traja? Še vedno smo v moderni, zmerom znova se skušamo oddaljiti od starega, ki se je izoblikovalo znotraj moderne same. Spor o tem, kdaj se je moderna začela, se še ni polegel. Nekateri zgodovinarji postavljajo njen začetek v osemnajsto stoletje, drugi pa nazaj v štirinajsto, petnajsto ali šestnajsto. V čem je stvar? V razliki do starih, nekdanjih ljudi, ki so postali starodobniki, in v dejstvu, da se gibljemo v drugi smeri. Gre za spremembo, za preokret. Celo za takega, ki mu pravimo revolucija. Zato se na dobo revolucij, se pravi na 18. stoletje s francosko revolucijo, gleda kot na pravi začetek ali kot na resnični vrh moderne.

283

Moderni, torej mi, moderni ljudje. Okoli tega izraza se prepleta veliko drugih in njemu sorodnih, kot so modernost, modernisti in modernizmi, nazadnje tudi postmoderna. Slednja že kaže na terminološki skok. Tudi najnovejše razpravljanje o moderni preskuša razliko med modernim in postmodernim. Se je postmoderno poslovilo od modernega? Ne, kot bomo videli, še vedno se povsem

sklicuje nanj. Ostajamo sredi moderne. V kateri meri se to dogaja? Da bi odgovorili na to vprašanje, moramo pregledati tisto, kar se zdaj imenuje kritika.

2. Kritika je sredinski pojem moderne. To še posebej velja za osemnajsto stoletje, ki ga imenujemo tudi doba kritike. Obstajajo še drugi izrazi, ki pomenijo isto in so mogoče še primernejši. Doba kritike se je hotela predstaviti tudi kot doba filozofije ali, z najslavnejšim imenom, kot doba razsvetljenstva. Francoski izraz je še boljši: *les lumières*. Nemški prevod, *die Aufklärung*, je šibak. Pomembno je, da francoski izraz ne spregovarja o obdobju in o dogajanju znotraj njega, recimo na področju filozofije in literature. Ne. Francoski izraz neposredno omenja človeka. To je človek z neko določeno vlogo in z neko določeno nalogo. Človek kot prosvetljenec in kot razsvetljeni človek. *Les lumières*, torej. V nekem posebnem smislu bi mu lahko rekli tudi filozof. V Franciji to poskuša Voltaire, ki sestavi geslo *Le philosophe*.

284

V Nemčiji Kant pripomore k uveljavitvi tega izraza z raziskovanjem tega, kar je v filozofiji odločilnega. Zaenkrat in mogoče nasploh to ni drugo kot kritika. Kaj pomeni kritika tu in še zlasti pri Kantu? Kritika ni preprosto odklon, zavračanje vsega dotedanjega, ne, kritika meri na razliko, recimo na razliko med umom in razumom. Temu so posvečene tri Kantove kritike. V kritični filozofiji gre za to, da bi izluščili in pokazali tisto, kar je zares v človekovih rokah, kar pripada in pristaja človeku. Govori se o lasti, celo o pravici. To je dosledno. Pravica in last spadata skupaj. Pravna last je prava, resnična lastnina. Vprašanje o človeku in znanosti se na vseh področjih ukvarja s tem. O lastnini govori John Locke. Pri njem se prvič srečamo s posestjo v tem pomenu. Imeti svobodo, življenje, posest. Iz tega bodo nazadnje izpeljali človekove pravice.

3. Kaj torej pomeni moderna? Človeka na poti, na drugi, novi poti, pa tudi na poti k novim ciljem. Nove poti – novi cilji, pa tudi nove metode. O teh je govor v Italiji in Angliji, predvsem jih zagovarjata Galilei in Hobbes. Govori se o *metodo resolutivo e compositivo* ali, s krajšim izrazom, ki je prešel v tradicijo, o analitični metodi. Nove poti in cilje zasledimo na področju človeških zadev, v politiki in družbi oziroma v družbi in državi, če naj omenimo novo povezavo, ki se preriva na površje. Ljudje novega veka, država in družba, naj krenejo drugače na pot – po kopnem in še zlasti prek morja. Pot v novi svet, v Ameriko. Odkritja, a tudi osvajanja. Južna Amerika ni samo odkritje, ampak predvsem prostor za osvajanje. Kaj pa Severna Amerika? In Indijanci, ti najnovejši ljudje, ki so bili prej sploh neznani? Po pomoti so dobili novo ime iz starih krajev. Indija, Indijanci. Indijo so poznali že nekoč.

Pridemo v Ameriko in govorimo o Indijancih. Cilj je bil priti v Indijo po drugi, novi poti. Stara je že davno zašla. Nova pa ni vodila v Indijo, marveč v Novi svet. Torej Amerika kot nova, moderna dežela. Videli bomo, da je ta izraz zdaj povezan z njo v najširšem, celo v zastrašujoče širokem smislu. Amerika kot opredelitev za moderno.

4. Stare poti, nove poti, stari svet in novi svet. Tudi to spada v razliko, se pravi v kritiko. Pri tem se Amerika ne pojavi le nekje na zemljevidu, marveč se pokaže kot prva med deželami, pne se, mogočna ko stolp. Saj so ravno tu prvič zgradili tudi najvišje stolpe, stolpnice. Te so nato prišle nazaj v Stari svet. To je povratek, ki čedalje bolj zaznamuje Stari svet.

Moderna se torej začanja še pred osemnajstim stoletjem z odkritji in osvajanji, ki so iz Evrope preplavila svet. Ladje zavladajo morjem in oceanom. Človek objadra svet. Odkriva in osvaja se zemlja – govori pa se o svetu. Novi izrazi prihajajo na dan: univerzum za svet kot celoto, širno, prostrano in mogoče nedosegljivo dimenzijo, ki je danes vendarle izmerljiva. Novoveška, računa-joča misel.

285

Namesto o zemlji se govori o svetu, o zemeljski obli, o globusu. Objadranje sveta je prva globalizacija. Moderni svet? Pravzaprav šele *prvič* svet! Seveda lahko govorimo tudi o starem svetu. To so počenjali že nekoč, kot lahko potrdi preprosta zgodovinska raziskava. Takrat pa sta bili v Evropi besedi za svet *kosmos* in *mundus*. To sta izraza za urejevanje in poenotenje zaobjetega. Ravno na enoto in na enost namiguje novoveški izraz za svet: *universum*. Moderno, moderna misel, modernizirati z ozirom na enoto, poenotiti. To se dogaja na številnih področjih tudi v politični navezi s starimi tradicijami. S svetovnimi cesarstvi in ekumenskimi gibanji starega sveta se je ukvarjal zlasti Voegelin. Danes se to gibanje pač steka v tisto, kar je filozofe kot Jaspersa dovedlo do razlikovanja med svetovno državo in svetovnim cesarstvom. Danes smo ga v konkretnem političnem smislu udejanjili in ga nameravamo dograjevati z Organizacijo združenih narodov, mednarodno ustanovo za svetovno politiko.

Moderni pripada novo razmerje do sveta. Pravzaprav ji prvič pripada svet sam. Védenje, filozofija in znanost, če naj omenimo njuni območji, se ozira na univerzum, politika pa na svetovno politiko. Moderna cilja na globalnost. Njena pot in njene metode so globalizacija. Ta izraz, ki ga danes tako radi uporabljamo v zvezi z ekonomijo, ima pomen, ki ni le starejši, marveč zares

star. Lahko rečemo, da je to prvi, zdaj že zastareli in najstarejši smisel moderne. Z njim se je moderna začela. Kaj torej pomeni moderna? Moderna je globalizacija.

5. Kaj pa ja kritika moderne? Sam pojem moderne vključuje kritiko, ne samo neko določeno obliko kritike, temveč ravno to, kar je za kritiko sredinsko. V prvem razlikovanju med *moderni et antiqui*, ki je v izrazu samem, je moderno povzdignjeno. Pri razlikovanju stvari postavljamo na kupe. To se dogaja tudi pri omenjenem ločevanju med starim in novim svetom. Znotraj njega ostajajo zmotne ločitve, kakor nam dokazuje beseda Indijanci za prave nove ljudi novega sveta. To so vse prej kot moderni ljudje, vsaj do danes še niso taki. Mogoče ne toliko v Severni Ameriki, marveč predvsem v Južni, kot so pokazali svojčas zadnji moderni dosežki: klestenje velikih deževnih gozdov z modernimi sredstvi ekonomizacije in urbanizacije, predvsem pa s posekavo. Povsem moderno! Najplodnejša pokrajina, pragozd, naj postane še plodnejša, da prinese in obrodi človeku druge, številnejše stvari. Le tako jo lahko izkoristimo.

286 Moderne poti in cilji gredo v človeka in v svet. Za Kanta je »Kaj je človek?« vprašanje, v katerega je usmerjeno vse mišljenje, vsa filozofija in znanost. Človek se sprašuje po človeku. Človek je na poti k samemu sebi. To je humanizem. S tem izrazom sicer navadno razumemo mnogo različnega in takega, kar ni zaobjeto v Kantovem vprašanju. O humanizmu so govorili že prej, v zgodnjem novem veku.

6. Humanizem in renesansa sta nastajajoči imeni za neko dobo in neko gibanje. Nista toliko prerod in prenavljanje starih spisov Grkov in Rimljanov, marveč prej moderen dosežek. Tu gre predvsem za novega človeka, za novo podobo človeka, ki je pravzaprav prvič podoba. Heidegger jo prikaže v spisu *Doba podobe sveta*. Moderna in podoba sveta. Heidegger s to oznako zaobseže vse, kar najdemo v izrazih, kot sta svet in globus, ter v gibanjih, ki jima ustrezajo, tja do globalizacije. Prvič so nam na voljo poti in metode, da si izoblikujemo neko podobo sveta, da postavimo in prisilimo pred svoje oči celoto, svet. Prvič ju lahko potisnemo v predstavo. Odkritja in osvajalski pohodi spadajo sem. V vsem hočemo svet, svet v podobi. Kaj pravzaprav pomeni podoba sveta? Poznamo kar nekaj sorodnih izrazov, recimo svetovni nazor, ki povsem preprosto pomeni, da nismo sposobni ugledati samo majhnih stvari, marveč nekaj velikega, celo največje, svet. To je že velika zahteva. Na koncu osemnajstega stoletja in na prehodu v devetnajsto ji bodo rekli ideologija. Taki besedi skoraj-

da ne najdemo primerljive. To je očitno tudi zato, ker jo lahko uporabljamo tako v izrazito negativnem kot tudi v pozitivnem smislu. Ideološkost so do nedavnega očitali komunističnim, se pravi predvsem vzhodnim državam. Hkrati pa so se pritoževali, češ da Zahod nima nobene ideologije.

Podoba sveta – kaj pa je to? Za celoto gre, ta je v igri. To dejstvo občutimo na različnih ravneh – in to bi spadalo v kritiko moderne. Svet hočemo osvojiti na različne načine, predvsem skozi filozofijo in znanost. Moderna, novoveška filozofija in novoveška znanost postaneta svetovna znanost. Slednja se zrcali v novi temeljni vedi, v fiziki, ki nam podaja razliko med svetom mikroskopskih in svetom makroskopskih velikosti. Razpona sveta se loteva s fiziko atomskih delcev in z astrofiziko. Seže do najmanjšega drobca in do zvezd, do najbolj oddaljenih dalj. Dimenzija je jasna. Tako kaže. V tem se zrcali tisto, čemur lahko rečemo podoba in volja sveta. Izkusimo to novo besedo. Kjer je volja, je tudi pot – hočemo do sebe samih, do človeka v celoti in do sveta v celoti.

7. Volja pripada moderni tudi v smislu razlikovanja in oddaljitve od starega. V antični filozofiji redkokdaj naletimo na ta izraz. V rimstvu si počasi utira pot. S filozofskozgodovinskega vidika postane volja temeljna beseda moderne filozofije. Tu se začnejo njene notranje delitve, njeni vzponi in padci. Osemnajsto stoletje je doba volje, doba filozofije volje. Filozofirati zdaj pomeni hoteti. Lep primer za to nam nudi Rousseau, pa tudi Kant s svojo praktično filozofijo, ki želi postaviti človeka in svet na temelj dobre volje. Uspelo naj bi to: vsak človek se s svojo voljo opira na celoto sveta, ki se ji pravi naravni zakon ali tudi človeštvo. Človek s to voljo napreduje daleč, zelo daleč naprej v celoto človeka, imenovano človeštvo. Zmeraj poti v celoto, tudi pri Rousseaujevi *volonté générale*, še vedno eksperimentiranje s celoto. To je razvidno v vsej moderni, začnši z omenjenima Galilejem in Hobbesom ter njunim zagovorom metode. Humanizem v najčistejšem pomenu besede. Človek je povzdignjen. Človek se giblje, se pelje v svet in spelje svet k sebi. To se skriva v Hobbesovem reku *ubi generatio nulla, ibi philosophia nulla intelligitur*. Na kratko: človek razume samo to, kar sam stori. Lahko bi tudi rekli, da je človek to, kar stori, v filozofiji in znanosti, na vseh področjih, vse do tehnike in ekonomije. Vse, ne samo človek, stoji in pade s tem, kar naredimo iz sebe in iz vsega. Prizadevnost in samopovišanje. Govori se tudi o delu, npr. v teorijah dela od Locka do Marxa, ali – tako kot pri Heglu – o naporu ali delu pojma, ki se zgosti v filozofskopolitična gesla, kot je avtonomija, a tudi v sleherno obliko moderne znanosti. Vse to je še vedno prizadevanje, napor pojma. Ta se imenuje

predstava (pri Kantu vseobča predstava), celo formula sveta (v tem stoletju sta jo med drugimi iskala Einstein in Heisenberg). Vse, mi sami, človek in svet, vse je zvedeno na pojem. To se pri Heideggru imenuje podoba sveta.

8. Kritika moderne – a »moderna« že pomeni kritiko v marsikaterem smislu. Kritično je že izraženo v besedi sami. Skoraj bi rekli, da je to pleonazem. Da bi bili razpoznavni, da bi se jih ločilo od starih ljudi, novi ljudje samim sebi pravijo *moderni*. Njihov čas se prav tako imenuje moderna ali, tako kot v nemščini, *Neuzeit*, novi vek. Izraz lahko pove več ali manj kot moderna. Novo, novi čas, ki se ločuje od starega in se spoprijema z njim? To je vprašanje, ki se še danes stalno na novo poraja in prihaja do izraza vsakič, ko govorimo o modernizmih moderne tja do postmoderne. To so poti in gibanja, ki se venomer razhajajo in spoprijemajo.

Še vedno humanizem? To je vprašanje. Vse poteka slej ko prej v imenu človeka, z besedo, ki se jo čedalje bolj uporablja, v imenu človeštva. Pri tem se prevzema eden od temeljnih izrazov rimske politike, ki je sežela *humanitas* in *romanitas* ter poskusila kreniti na to pot tudi v političnem smislu z rimskim svetovnim gibanjem ekumene. Kaj hočemo danes?

288

Eden najpomembnejših zagovornikov postmoderne, Jean-François Lyotard, nam je zapustil naslednjo misel, ki jo lahko opredelimo, s staromodnim filozofskim izrazom, kot temeljno načelo postmoderne: »Vsaka poved je univerzum.« To pomeni, da je univerzum vsak človek. Saj izjave vedno izustijo ljudje, kajne? Ali to počenjajo tudi stroji, oziroma neki človek *sub specie machinae* in nič več *sub specie humanitatis*, da ne rečem *aeternitatis*? Ta misel vsekakor potrjuje Heideggrovo tezo iz *Dobe podobe sveta*. V tem postmodernem principu se medsebojno zrcalita človek in svet. In to v najbolj resničnem pomenu tega izraza, ki ga še posebno uporablja Hegel: spekulativno mišljenje. Človek, ki se zrcali v podobi sveta. Ravno to se dogaja v raznih globalizacijah, nazadnje v sedanji, na področju ekonomije, pa tudi v vsem tem, čemur s starim, okornim in zdaj že neprimernim imenom pravimo tehnika. Človek *sub specie machinae*, ki že pri Hobbesu izreče svoje prvo načelo.

9. Moderna, še zlasti pa postmoderna, razodevata prelom, vstajo, pot, gibanje v vsem in v celoti. To je svetovno gibanje, ki se zrcali na področju tehnike in ekonomije. Rad bi poudaril, da sta to preživeti besedi. Lahko bi se vprašali, zakaj ju še vedno ohranjamo za označevanje nečesa sodobnega. Povsem ne-

moderni sta. Kar se dogaja, je namreč različno od tega, kar izražata, vsaka po svoje, tehnika in ekonomija. Ti besedi ne ustrezata sedanjim, modernim razmeram. Od moderne dalje sta se tehnika in ekonomija spremenili. V njunem okviru se dogaja nekaj različnega. Hodimo po novih poteh in se gibljemo k različnim, novim ciljem. Naj razložimo na kratko: *techne* je način in področje védenja, v katerem se bistveno dogaja resnica. Pri ekonomiji pa imamo človekovo delovanje, ki skrbi za to, kar je potrebno za človekovo življenje v zvezi z jedjo, pijačo, oblačili in končno stanovanjem. Ekonomija, tako kot nam pove beseda sama, zadeva hišo, dom, v katerem ima namen živeti človek, neke navade in pravila. Ekonomija je zdaj v marsičem različna od te skrbi za človeka in njegov dom. Svet kot dom – ali gre za to pri današnji tako imenovani globalizaciji? Je smiselno govoriti o svetovni ekonomiji, *world economy*?

To, kar od začetka do danes čedalje bolj izrazito zaznamuje moderno, lahko vidimo v gibljivosti in v pospešku. Ali gre za to, da se s tem lahko rešimo vseh spon, fiksnih položajev, vnaprej določenih drž – mogoče tudi od doma in ekonomije, ki je z njim povezana? Gre tudi za to, kar lahko razumemo kot bistveno svobodo, ki ji zdaj pravimo avtonomija: človek se lahko reši lastne pogojenosti, lastne zapisanosti, se pravi tega, da že njegovo rojstvo odloča o njegovem položaju. Človek je svoje usode kovač, v svoje roke lahko vzame vse, lahko odloča o tem, kar je in želi postati. To je mentaliteta, ki se je izoblikovala v modernem svetu in še zlasti v Združenih državah Amerike. *The man without ascription*. To se odraža tudi v modernih besedah za moderno človeštvo: individualizem, liberalizem, kapitalizem. Vse to je povezano in medsebojno zamenljivo. Liberalizem je individualizem in narobe. Zadeva se ne zdi tako preprosta pri kapitalizmu. Razumeti ga moramo, neodvisno od socialističnih in mogoče marksističnih kritik, kot to, kar lahko pomeni in daje upanje v največjo prosto gibljivost ljudi in zato tudi v njihov individualizem. Kdor ima denar, ima svobodno življenje, ima pravo avtonomijo, lahko razpolaga s časom in prostorom. Ni prikovan na noben prostor, predvsem pa se lahko reši vsega tistega, s čimer ga obremenjuje lastna pogojenost. Liberalizem, individualizem, predvsem pa kapitalizem je treba potemtakem razumeti kot absolutizem, ki ga je treba dojeti na nov način, kot razrešitev in osvoboditev od vsega. Kdor ima denar, lahko razpolaga s časom in prostorom, zase si lahko izbere kateri koli kraj na svetu.

10. V tem smislu je kapitalizem globalizem. Pri tem ostaja seveda nerešeno vprašanje, ki se čedalje jasneje javlja kot najsilnejša plat moderne: najbrž se v

večji meri premika kapital, s starim izrazom denar, kot pa ljudje. Med temi je mnogo takih, ki so odvisni na nov način. Je tudi to moderno? Vidimo namreč, da so tisti, ki smo jim nekoč pravili delavci, delavski svet, delavska družba, na cesti. Niti nasprotna stran, kapitalisti, današnji *shareholders*, se ne more premikati. Prikovani so pred računalnik, premikajo se le z računanjem v mreži kapitala. Tudi to je internet. Mreža kapitala je pravi internet. Tudi menedžer, ki ga že od zdavnaj postavljamo nasproti delavcu, se ne more rešiti vse svoje zapisanosti v širšem smislu. Njegov denar ne žvenketa več v mošnji, polni zlata, ampak v računalniškem internetu, da mu od mobitela kar šumijo ušesa. Locke je skoval izraz, ki ga je nato Marx potisnil v najbrž najširšo možno dimenzijo: z ekonomijo in tehniko, *the work of his hands*, si človek podaljša svoje telo. Simbolično podobo tega dejstva lahko danes vidimo v mobitelu. Mobilni prinaša žvenkljanje borznega sveta v roke, v ušesa, v glavo. Vsaka poved je univerzum. Kako mnenje ali kaka teza obvelja kot zaupna oziroma kot multimiks informacija in se razkropi po svetu, se globalizira. Z vsakim klicem po mobitelu zažvenketa v ušesih. Razmišljati in slišati *sub specie machinae*. Ne samo podoba sveta, temveč tudi svet v ušesih ali, z drugimi besedami, žvenkljanje sveta. Denar žvenketa vsepovsod. To se zdaj imenuje tudi kapitalizem. Menedžer mora hitro reagirati, kupovati in prodajati, že spet *sub specie machinae*. Lahko temu še rečemo tako? Transferirati, fuzionirati, globalizirati – to je novo besedišče človeka *sub specie machinae*. Vedno manj ga vidimo v človeškem obrazu, saj ima le eno stvar v glavi: denar. Tudi to pa je zdaj že problematičen izraz.

290

»Kaj je človek?« je Kantovo vprašanje. Meri na to, da bi ugotovilo, kaj ima človek, kaj je v njegovih rokah, v njegovem prijemu in lasti. Kaj nam zdaj pomeni to vprašanje? V vsakem primeru lahko potrdimo dejstvo, da imajo nekateri ljudje vedno več denarja, od katerega bi lahko in bi morali vsi prejemati delež, številni pa prejemajo vedno manj denarja za to, kar bi lahko storili ali dejansko storijo za ta denar, za to ekonomijo in to tehniko. Toda pogledjmo tistega, ki ima denar: Mar ima ta človek tudi življenje, prakso, kot so mu rekli v antiki? Moderno življenje? V vsakem primeru ne brez handyja, interneta in podobnega. In zato ima svobodo? Življenje *sub specie machinae* jo ima vedno in vsekakor.

11. Moderna vodi v dobo kritike. Mar živi moderna in potemtakem tudi moderni človek v kritiki? Kritična je že sama drža. Temu ustrezajo tudi filozofske šole, ki se prerekajo ravno o kritični drži in hočejo prevladati ena nad drugo.

Kritični racionalizem in kritična teorija danes prevladujeta. Poleg teh pa so tudi misleci tako imenovane postmoderne, pa tudi gibanje, ki se je izoblikovalo ravno v Ameriki: pragmatizem. Pragmatični postopek je kritičen v tem smislu, da sortira in preišče to in ono, da si izbere za življenje tisto, kar je priročno in uporabno. V tem je sorodnost z drugim ameriškim gibanjem, behaviorizmom, pa tudi zveza z najstarejšim modernim gibanjem, utilitarizmom. Ta gibanja oblikujejo moderne ljudi in vodijo njihovo moderno samorazumevanje. Kot smo že poudarili pri liberalizmu, človeku dopuščajo, da vse zvede k sebi, da pride k sebi. Slišali smo celo vrsto besed, ki se začenjajo s sestavino avto-, samo-, npr. avtonomijo. Zlasti v nemščini jih je dosti, pri Heglu recimo beseda *samouresničitev*. Vse to ustreza modernemu vprašanju: »Kaj je človek?« Ustreza mu tudi sama Kantova transcendentna metoda, ki se ne steguje k čemu zunanjemu, mogoče h kakemu Bogu, k transcendentnemu, marveč hoče nazaj k človeku, vse hoče speljati na človeka. To je transcendentna metoda. Kant kot kritik, kot oče vse kritične filozofije in celo sodobnih kritičnih šol. Moderna se začne kot doba kritike. Doba moderne – doba kritike. Vanjo smo danes vpeti tako kot nekoč in mogoče bolj kot kdaj prej. Seveda se je sama kritika medtem sprevrnila. To lahko potrdimo, vidimo in slišimo. Na primer v novih medijih. Vse povsod imamo kritične medije. Tako so nastali časopisi, tako se je začelo novinarstvo. Novinarstvo se še vedno dojema kot kritično uho in zavest o času in o vsakovrstnem delovanju v njem. Časopisi in javna sredstva obveščevanja niso le kritični, ne le da sortirajo in sondirajo najrazličnejše vesti: danes lahko kritično ugotovimo predvsem to, da se kritika ne obnese več. To še ne pomeni konca kritike, marveč njeno sprevrnitev. Vsakdo se ima za kritičnega, začeni z izvorno moderno in čedalje modernejšo svobodo, svobodo mišljenja, zaradi katere se vsaki tezi in vprašanju pridružuje svoboda. Npr. svoboda laži je kar moderna. Kaj pa je laž? Ali še vemo, kaj to je, pa čeprav je Kant vanjo usmeril svojo vehementno kritiko in se z njo naključno ali nenaključno ukvarjal prav na koncu svoje kritične miselne poti?

12. Moderna pomeni kritiko in kritika je moderna. Vse se prevrača v drugo. Kritika in moderna in obratno. Razmišljati in filozofirati pomenita kritiko. Na to bi morali biti pozorni, ko govorimo o mišljenju *sub specie machinae*. Saj *sub specie machinae* lahko pospešimo kritiko in povečamo njeno gibljivost. Totalna kritika je možna. Treba je premisliti, kar smo nakazali zgoraj, se pravi, da je Kant razumel kritiko v smislu stroja, *mechana*, namreč kot pomagalo in kot obenem silo, katere namen je zavladati mišljenju. Navsezadnje smo po mehaničnih strojih razvili tudi kibernetične. Tudi sistemska teorija spada v to

samoizpopolnjujoče se mišljenje *sub specie machinae*. Še vedno pa gre za kritiko. Ta je vidna tudi v načelu sistemske teorije, da je treba reducirati kompleksnost. To je odbiranje in potemtakem kritika.

Smo logična bitja. Natančneje rečeno: imamo *logos*. Ga imamo za kritiko? Smo torej kritično bitje, se pravi bitje, ki doseže vrh in dovršitev svojega življenja v kritiki? Praksa kritike? Mogoče tehnika kritike? To pa so spet stare in preživete besede, čeprav se jih slej ko prej uporablja ravno v moderni. Z ozirom na Heideggra bi lahko rekli: smo v postavju kritike. Z ozirom na Voegelina pa: moderna, kritika je zmanjšala območje biti, da bi lahko povečevala *en détail*. Semkaj spadajo odkritja, osvajanja, tako v znanstvenem smislu kot tudi glede zemeljskega in svetovnega prostora. Eliminiranje na področju biti, da bi *in limine* stopali na različna področja. Zato *generatio*, pa tudi *imitatio dei*, o kateri je govoril Hobbes. Ta izraz še ni zastarel.

292

13. »Kaj obstaja?« »Kaj smo mi?« Še vedno se sprašujemo tako. Prvo vprašanje je iznašla filozofija. Še vedno odzvanja v Kantovem vprašanju »Kaj je človek«. Zastavljeno je na klasičen, se pravi ne na moderen način. Zato je že narobe postavljeno vprašanje, saj sta vprašanji po bistvu in po biti propadli. Vprašanje, ki ga postavlja moderna, se glasi: »Kaj človek zmore in kaj hoče?« Človek mora moči hoteti, da tako vzpostavi tudi neko dolžnost. To je tisto, kar danes raziskuje marsikatera etika. Ravno etika je že spet preživeta beseda, ki jo uporabljamo v modernem smislu. Kaj hočemo? Voljo. To je moderna, tudi postmoderna beseda. Voljo do moči? Nietzsche jo je razumel tako, Heidegger pa ji je dal dokončno interpretacijo in podobo. Volja za voljo. Naše moderno življenje ravno v tako imenovani postindustrijski družbi popolne mobilizacije v turizmu. Humanizem kot turizem. Težko bi veljalo obratno! Kam pa hočemo, ko se odpeljemo? Peljati se, peljati, to je novo geslo (ki se mu je med drugimi posvetil Paul Virilio). Hočemo kam dospeti? Vedno hočemo oditi, biti na poti. Gibljivost. Tehnika in ekonomija, to v modernem in kritičnem besednjaku pomeni: porabiti in potrošiti. Pospešiti vse in tudi življenje samo (*acceleration*). Temu primerno tudi manj časa posvetimo jedi, hitreje pijemo, manj spimo. Narediti iz noči dan. Luč povsod, vsaj razsvetljava. Če se luč oziroma sonce za nas premikata prepočasi, se pa sami premikamo s svetlobno hitrostjo, potrebujemo jo in porabljamo jo. Pomislimo na medije. *Medium* ali s heglovskim izrazom *Vermittlung*, posredovanje. Torej z vsem in v vsem. Tudi to je posredovanje. Smo v toku-z, peljemo-se-z. To pripada totalni mobilizaciji, če naj tu omenimo Jüngerjev izraz, ki so ga zmeraj znova napak razumeli. Pred-

log 'z' tu ne pomeni samo s pomočjo, recimo sredstva, prevoznega sredstva od kamele do rakete ali od telefona do televizije. To so z ene strani stroji, *mechana*, to je pomagala, z druge pa predstavljajo samo moč gibljivosti. Nekaj pa je odločilno: premikamo se skupaj-s-tem, ko vstopimo in se peljemo s sistemom gibljivosti, vznikujoč v njem. Po heglovsko: *wir werden aufgehoben*. Kaj je tu tisto negirano, dvignjeno in ohranjeno? V kritično-modernem smislu je to človek, ki je v toku s telesom, telesjem, dušo, duhom. Ta je *aufgehoben*. To je življenje *sub specie machinae* ali moderno življenje. Moderna je vsekakor strojnost. Kaj pa pomeni stroj, misliti *sub specie machinae*?

14. Človek in celota njegove biti s telesom, dušo itd. je to, kar danes sam človek preoblikuje in presaja, transplantira. Transplantacija, presaditev, pomeni v globljem smislu našo produkcijo živečega (sveta kot podaljšave telesa, duha itd.): živeče lahko ustvarimo, iztrgamo njegove proizvode in jih presadimo v svoja telesa, v sebe. Transplantacija je dialektični dogodek. Zdaj postaja jasno, da človek lahko stopi iz sebe in v sebe. To so kloni. Produkcije, reprodukcije? Je to evolucija, revolucija ali involucija (zadnji izraz pripisujemo Franzu von Baaderju)? In kaj je revolucija? Kaj mi prinaša? Predvsem involucijo. Transcendentalna metoda vodi k involuciji, ne pa k revoluciji načina razmišljanja. To je pač tudi konkretna svoboda v Heglovem smislu. Vse rase, se vleče in stiska skupaj. To demonstrirajo mediji. To se dogaja v današnjih bioloških poskusih konstrukcije genske tehnike. Predstavljajmo si človeka ali celo človeštvo z gibljivostjo klona. Tudi to bi bila avtonomija! Torej tudi človekova bit-pri-sebi? Življenje *sub specie machinae*? Saj bi drugi bili najbližji in najbolj oddaljeni, jaz sam bi si bil najbližji in najbolj oddaljen. Radikalna in totalna razvezanost: ravno zaradi nje je človek dojet kot človek na poti. To počenja predvsem politika Novega sveta. Razrešitev od lastnih rodniških pogojev, od zapisanosti (*ascription*). Vzpon individualne gibljivosti. Kaj vidim in kaj čutim, komu dajem roko? Kakemu človeku, mojemu človeku, komu drugemu, kakemu stroju? Kaj zaznamujeta in določata današnja tehnika in ekonomija? Ne samo novih produktov, temveč serijske proizvode. Svoboda v enakosti tu pomeni, da hočemo kupiti in uporabljati enake izdelke. Je to lastnost enakih ljudi? Izvorna, klasična politična svoboda v enakosti, ki je še vedno ne razumemo ali je ne razumemo več, bi tu prišla do nezaslutenega konca ali pa bi v tem našla nov začetek. Moderni, kritični človek, pri katerem sta podoba sveta in podoba človeka postala isto. Od večne podobe Boga do večne podobe človeka. Katerega človeka? Kritičnega in modernega človeka.

Prevedel Jan Bednarik
